

4. Психолого-педагогические основы интенсификации учебного процесса: Сб. науч. тр. / ДГУ им. 300-летия воссоед. Украины с Россией; Редкол.: В. И. Ткачук (отв. ред.) и др. – Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1991. – 152 с.

5. Дзюба В. І. Соціально-педагогічні основи формування ціннісних орієнтацій студентської молоді. – К., 1994.

6. Міжнародна науково-практична конференція “Актуальні проблеми формування професійної та гуманітарної культури сучасного спеціаліста”: Тези доповідей. Ч.1. /Відп. ред. В.Д. Базилевич. – К., 1994.

7. Деякі аспекти формування національної культури студентської молоді: Збірник наукових статей. – К.: ІЗМН, 1997. – 120 с.

8. Теоретичні та методичні основи професійного самовиховання студентів вузу: навч.-метод. посіб. / Семиченко В. А., Галус О. М., Зданевич Л. В. (під заг. ред. В. А. Семиченко). Центральний ін-т післядипломної педагогічної освіти – Хмельницький: ХГП, 2001. – 255 с.

9. Грач Л. Усвідомлення власної непотрібності // Голос України. – 1995. – 21 листопада.

10. Мудрик А. В. Введение в социальную педагогику. Учебное пособие для студентов. – М.: Институт практической психологии, 1997. – 365 с.

11. Романова Н. Ф. Роль студентських соціальних служб у вирішенні соціальних проблем в студентському середовищі // Український соціум. – 2004. – №1(3). – С. 32–37.

Аннотація

В статье рассматриваются проблемы, связанные с учебным процессом украинских студентов, приведены данные касательно возможных перспективных путей их решения. Автор анализирует работу вновь созданных студенческих социальных служб, рассматривает роль и место в структурной системе вуза, определяет основные направления развития и обосновывает перспективность развития таких служб.

Є. В. Татарінов, м. Київ

ВІДМІННОСТІ МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СТУДЕНТІВ І КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Психологічна грамотність є однією з найактуальніших проблем сучасного етапу реформування та розвитку Збройних сил України. Підготовка курсантів відбувається за двома освітньо-кваліфікаційними характеристиками і освітньо-професійними програмами: нормативним і варіативним. Норматив – це практично цивільна спеціальність, а варіатив – військова спеціалізація. Як недолік – велике навчальне перевантаження курсантів, збільшення кількості теоретичних навчальних дисциплін і, водночас, скорочення практичних видів занять за рахунок цивільної спеціальності. Тому слід брати до уваги ефективність організації військово-педагогічного процесу який передбачає глибокі і всебічні знання в галузі психологічної найки у військових педагогів. Пропоную звернути увагу на важливість і особливість мотиваційного компоненту навчальної діяльності курсантів.

Навчання – цілеспрямований вид діяльності, що здійснюється педагогом, організатором педагогічного процесу, з метою передачі учням у педагогічно опрацьованій формі дозованої частки певної науково-практичної інформації. Це процес активної педагогічної взаємодії між тим, хто навчає, і тим, хто навчається, в результаті якого в учня формуються певні знання, вміння, навички, а також загальні пізнавальні здібності. Як наукова категорія поняття навчання розглядається в тісному зв'язку з категоріями о с в і т а, виховання, викладання та учіння. У першому випадку навчання та виховання утворюють цілісне поняття освіти, яке є інтегральним педагогічним

механізмом соціального розвитку індивіда. Саме через цей механізм суспільство реалізує залучення його до здобутків власного виробництва, науки та культури з метою їх подальшого відтворення та розвитку. Навчання в системі освіти “відповідає” за передачу способів культурно-історичного опанування дійсністю, забезпечуючи формальну сторону процесу соціалізації особистості [7].

Навчання слід розглядати в парі з такою категорією як учіння (навчальна діяльність), разом з якою вони утворюють єдину цілісність процесу педагогічної взаємодії, у межах якого передається і засвоюється зміст навчання. У цьому контексті навчання як педагогічна діяльність виступає лише однією стороною педагогічного процесу, орієнтованого на передачу соціального досвіду. У процесі навчання педагог організовує та здійснює педагогічну взаємодію з метою стимуляції та управління активністю учня (студента). Останній під час педагогічної взаємодії розгортає та здійснює під керівництвом вчителя (викладача) навчальну діяльність по засвоєнню соціально-практичного досвіду [7].

Процес навчання складається з двох функціонально різнорідних видів активності педагога. По-перше, це діяльність передачі або ретрансляції учнівській аудиторії науково-практичної інформації, яка становить зміст навчання, по-друге, це активність педагога щодо орієнтації навчальної діяльності учнів (студентів) на ефективне засвоєння змісту навчання, що передбачає організацію, стимуляцію та управління такою діяльністю.

Навчальна діяльність відбувається протягом усіх років становлення особистості, починаючи з дитинства і закінчуючи навчанням у вищих професійних навчальних закладах. Отримання вищої освіти є безпосередньою вимогою до будь-якої особистості, тому проблема мотивації навчальної діяльності є однією з центральних у педагогіці і педагогічній психології. Цьому напрямку присвячено багато робіт, зокрема Л.І.Божович, Н.Г. Морозова, Л.С. Славина, М.В. Матюхіна, В.Є. Мельман, А.К. Маркова, та ін. Але у цих дослідженнях також є недоліки щодо поглядів на мотивацію і мотиви, що існують у психології [1].

Під м о т и в о м навчальної діяльності розуміють усі фактори, що обумовлюють прояв навчальної активності: потреби, цілі, установки, почуття обов'язку, інтереси. М. Розенфельд (G. Rosenfeld), наприклад, виділяє наступні контент-категорії мотивації навчальної діяльності:

Навчання заради навчання, без задоволення від діяльності чи без зацікавлення предметом, що викладається.

Навчання без особистих інтересів і вигоди.

Навчання для соціальної ідентифікації.

Навчання заради успіху або через побоювання невдач.

Навчання за примусом або під тиском.

Навчання, що ґрунтується на поняттях і моральних зобов'язаннях чи загальноприйнятих нормах.

Навчання для досягнення мети в повсякденному житті.

Навчання, що ґрунтується на соціальних цілях, вимогах і цінностях.

Однак просте перерахування таких факторів охоплює лише обговорення питання, виявляє ведучі мотиватори (психологічні утворення, що беруть участь у конкретному мотиваційному процесі і обумовлюють прийняття людиною рішення [5]) учіння, але не розкриває цілісну структуру мотиву учіння, причинно-наслідкові залежності між його

компонентами. Тому потрібна не стільки класифікація мотивів (конкретних причин здійснення суб'єктами навчальної діяльності), скільки співвіднесення їх з блоками мотиву і стадіями мотиваційного процесу, що враховує вік і стать учнів, ситуацію в родині, соціальне походження, тощо [1].

Як відзначає А.К. Маркова, мотивація, обумовлена головним чином новою соціальною роллю, не може підтримувати протягом довгого часу навчальну роботу і поступово втрачає своє значення. Тому формування вже в початкових класах мотивів, що додають навчанню вагомий зміст, коли воно стає для дитини життєво важливою метою, є однією з головних задач учителя. Сподіватися на те, що мотив навчання виникне сам по собі, стихійно, не доводиться. А.К. Маркова відзначає, що навчально-пізнавальні мотиви формуються в процесі самої навчальної діяльності, тому важливо як ця діяльність здійснюється. Науковці називають різні мотиви вступу до ВНЗ, що багато в чому залежить від ракурсу вивчення цього питання [1].

Основними мотивами вступу до ВНЗ є: бажання перебувати в колі студентської молоді, велике суспільне значення професії і широка сфера її застосування, відповідність професії інтересам і схильностям і її творчі можливості. Існують розходження в значимості мотивів у дівчат і юнаків. Дівчата частіше відзначають значну суспільну значимість професії, широку сферу її застосування, можливість працювати у великих містах і наукових центрах, бажання брати участь у художній студентській самодіяльності, гарну матеріальну забезпеченість професії. Юнаки ж частіше відзначають, що обрана професія відповідає інтересам і схильностям. Посилаються і на сімейні традиції. Соціальні умови життя істотно впливають на мотиви вступу до ВНЗ. Це чітко видно з даних, отриманих С.В. Бобровицькою [1]. Втрата колишніх цінностей і орієнтирів у житті, важке положення системи освіти й армії привели до нових мотивів вступу до ВНЗ. Тільки 43% опитаних першокурсників педагогічного інституту мали орієнтацію на оволодіння професією, при цьому лише половина заявила, що їм подобається робота і спілкування з дітьми. Інші (з орієнтованих на педагогічну професію) прийшли до педагогічного ВНЗ тільки тому, що їм подобається який-небудь предмет або ж для підвищення інтелектуального рівня. Друга група студентів, що склала більшість (57%), вступаючи до ВНЗ, не ставила перед собою мети одержання педагогічної освіти і не хотіла працювати за спеціальністю. Провідними навчальними мотивами в студентів є професійні і особистого престижу, менш значимі прагматичні (одержати диплом про вищу освіту) і пізнавальні, як вважають А.Н.Пічников, Г.А.Мухіна [1]. Щоправда, на різних курсах роль домінуючих мотивів міняється. На першому курсі провідний мотив — професійний, на другому — особистого престижу, на третьому і четвертому курсах — обидва ці мотиви, на четвертому — ще і прагматичний. На успішність навчання в більшому ступені впливали професійний і пізнавальний мотиви. Прагматичні мотиви були в основному характерні для слабковстигаючих студентів. В останні роки підсилювалося розуміння психологами і педагогами ролі позитивної мотивації до навчання в забезпеченні успішного оволодіння знаннями й вміннями. При цьому виявлено, що висока позитивна мотивація може відігравати роль фактора, що компенсує, у випадку недостатньо високих здібностей; однак у зворотному напрямку цей фактор не спрацьовує — ніякий високий рівень здібностей не може компенсувати відсутність навчального мотиву або низьку його вираженість, не може привести до значних успіхів у навчанні, відзначає А.А. Реан [1].

А.І. Гебос виділив фактори (умови), що сприяють формуванню в студентів

позитивного мотиву до учіння:

- усвідомлення найближчих і кінцевих цілей навчання;
- усвідомлення теоретичної і практичної значимості засвоєваних знань;
- емоційна форма викладу навчального матеріалу;
- показ «перспективних ліній» у розвитку наукових понять;
- професійна спрямованість навчальної діяльності;
- вибір завдань, що створюють проблемні ситуації в структурі навчальної діяльності;

- наявність допитливості і «пізнавального психологічного клімату» у навчальній групі [1].

П.М. Якобсон запропонував для мотивів навчальної діяльності свою класифікацію (правда, він волів говорити про мотивацію, але мотивація і мотив для нього те саме). Перший вид мотивів він називав негативними. Під цими мотивами він розумів спонукання учня, викликані усвідомленням визначених незручностей і неприємностей, що можуть виникнути в тому випадку, якщо він не буде учитися: догани, погрози батьків і т.ін. Власне кажучи, за такого мотиву — це навчання без усякого бажання, без інтересу і до одержання освіти, і до відвідування навчального закладу. Тут мотивація здійснюється за принципом «із двох бід вибрати меншу». Мотив відвідування навчального закладу не пов'язаний з потребою одержання знань або з метою підвищити особистісний престиж. Цей мотив необхідності, властивий деяким учням, не може привести до успіхів у навчанні, і його здійснення вимагає насильства над собою, що при слабкому розвитку вольової сфери призводить до залишення цими учнями навчального закладу.

Другий різновид мотивів навчальної діяльності, за П.М. Якобсоном, теж пов'язаний із ненавчальною ситуацією, що має, однак, позитивний вплив на навчання. Впливи з боку суспільства формують в учня почуття обов'язку, щодо одержання освіти, у тому числі і професійної, а також стати повноцінним громадянином, корисним для своєї родини, для країни. Така установка на навчання, якщо вона стійка і займає істотне місце в спрямованості особистості учня, робить навчання не просто потрібним, але і привабливим, дає сили для подолання утруднень, для прояву терпіння, наполегливості. У цю же групу мотивів П.М. Якобсон відносить і ті, котрі зв'язані з вузькоособистісними інтересами. Процес навчання при цьому сприймається як шлях до особистого благополуччя, як засіб просування по життєвих сходах. Наприклад, у студента немає інтересу до навчання як такого, але є розуміння, що без знань надалі не вдасться досягти більшого, і тому додаються зусилля для оволодіння ними. Такий мотив часто зустрічається серед студентів-заочників, змушених одержувати вищу, наприклад педагогічну, освіту на вимогу адміністрації, для підвищення тарифного розряду і т.п. Навчання у ВНЗ є для багатьох з них формальним актом для одержання диплома про вищу освіту, а не для підвищення своєї педагогічної майстерності.

Третій вид мотивації, за П.М. Якобсоном, пов'язаний із самим процесом навчальної діяльності. Спонукають учитися потреба в знаннях, допитливість, прагнення пізнавати нове. Учень одержує задоволення від підвищення рівня своїх знань під час освоєння нового матеріалу; мотивація учіння відбиває стійкі пізнавальні інтереси. Специфіка мотивації навчальної діяльності залежить, як відзначає П.М. Якобсон, від особистісних особливостей учнів: від потреби в досягненні успіху або, навпаки, від лінощів, пасивності, небажання робити зусилля над собою, стійкості до невдач (фрустрації) тощо [1].

В.Я. Кикоть і В.А. Якунін розділяють цілі навчання і цілі учіння. Перші задаються ззовні і виявляють суспільні запити і цінності, що стосовно студентів є зовнішніми. Другі визначаються індивідуальними потребами, що сформувалися на підставі їхнього попереднього досвіду. Обидві мети можуть збігатися лише в ідеальному випадку, коли перші відтворюють себе в структурі індивідуальних мотивів. На базі загальної мотивації навчальної діяльності (професійної, пізнавальної, прагматичної, соціально-суспільної і особисто-престижної) у студентів з'являється визначене ставлення до різних навчальних предметів. Воно обумовлюється:

- а) важливістю предмета для професійної підготовки;
- б) інтересом до визначеної галузі знань і до певного предмета як її частини;
- в) якістю викладання (задоволеністю заняттями з певного предмета);
- г) мірою труднощів оволодіння цим предметом, виходячи з власних здібностей;
- д) взаєминами з викладачем певного предмета [1].

Усі ці мотиватори можуть знаходитися в різних відносинах один з одним (взаємодія або конкуренція) і мати різний вплив на навчання, тому повне уявлення про мотиви навчальної діяльності можна одержати, тільки виявивши значимість для кожного учня всіх цих компонентів складної мотиваційної структури. Це дозволить установити і мотиваційну напруженість у певного суб'єкта, тобто суму компонентів мотиву навчальної діяльності: чим більше компонентів обумовлює цю діяльність, тим більше в нього мотиваційна напруга [4]. Характерно, що фактор мотивації для успішного навчання виявився сильніше, ніж фактор інтелекту. Успіхи в навчанні не знайшли тісного і достовірного зв'язку з інтелектом студентів, у той час як за рівнем мотивації навчальної діяльності «сильні» і «слабкі» студенти розрізнялися. Перші мають потребу в освоєнні професії на високому рівні, орієнтовані на одержання міцних професійних знань і практичних навичок. Другі ж у структурі мотиву мають в основному зовнішні мотиватори: уникнути осуду, покарання за погане навчання, не позбавитися стипендії і т. ін. [1] Усвідомлення високої значимості мотиву учіння для успішного навчання привело до формування принципу мотиваційного забезпечення навчального процесу, вважає О.С. Гребенюк [1]. Важливість цього принципу впливає з того, що в процесі навчання у ВНЗ сила мотиву учіння й освоєння обраної спеціальності знижується, що неодноразово відзначалося в дослідженнях: за даними А.М. Василькова і С.С. Іванова, отриманими при опитуваннях курсантів військово-медичної академії, причинами цього є: незадовільні перспективи роботи і служби, недоліки в організації навчального процесу, побуту і дозвілля, недоліки виховної роботи. Ними ж показано, що учні, які відрізняються самостійністю і схильністю до авторитарності і ригідності, виявляють більш істотне зниження професійної спрямованості [1].

Слід докладніше розглянути специфіку становлення мотивації до навчальної діяльності у військових. Початково мотивація до навчальної діяльності в курсантів аналогічна мотивації студентів, але, враховуючи особливості умов навчальної діяльності та існування, можливі тенденції до її зміни. Характер майбутньої діяльності військовослужбовців на сучасному полі бою передбачає необхідність комплексних військово-професійних знань, навичок, умінь і якостей захисника Батьківщини. У зв'язку з цим, комплексність процесу підготовки впливає на характер бойової підготовки особового складу. Через це багато занять мають комплексний характер, навчальні завдання реалізуються під час повних і часткових тренувань, маневрів, тактико-

спеціальних занять і навчань. В умовах сучасної війни психіка людини зазнає надзвичайно великих навантажень, тому навчання воїнів спрямовано на отримання конкретного практичного результату у комплексі, узгодження рівня теоретичних знань та практичних навичок і вмій, формування психічної стійкості та готовності до виконання складних завдань сучасного бою [7].

Мотив навчально-пізнавальної діяльності – це намагання воїна досягти певного рівня розвитку у військово-професійній діяльності, в основі якої лежать глибокі, міцні та різноманітні військово-професійні знання, навички та уміння. У свою чергу ця потреба викликає певне переживання, інтерес, спонуку, надає смисл навчально-пізнавальної діяльності воїна. Таким чином, для того щоб він активно включився до навчально-пізнавальної діяльності, необхідно, щоб мета і зміст військової служби та військово-професійної діяльності не тільки були внутрішньо прийняті ним, але й набули для нього особистісного смислу, мали соціально-особистісну цінність, викликали у нього позитивні переживання, намагання і прагнення ефективних навчально-пізнавальних дій та стали підвалиною військово-професійної спрямованості та діяльності [7].

Навчально-пізнавальна діяльність воїна завжди є полімотивованою, бо в структурі його навчальних мотивів сполучаються зовнішні та внутрішні мотиви. До з о в н і ш н і х м о т и в і в належать прагнення отримати певний розвиток у військовій службі, набуття нових знань, навичок і вмій, взаємодій з товаришами по службі. Усвідомлення та сприйняття навчально-пізнавальних дій, ролі військово-професійних знань, навичок та умій як у військовій, так і у цивільній діяльності, намагання отримати певні заохочення за успіхи в бойовій та гуманітарній підготовці є прикладом зовнішніх мотивів навчально-пізнавальної діяльності воїнів. Можуть мати місце і нейтральні, а іноді і негативні зовнішні мотиви. Наприклад, навчання як вимушена поведінка, намагання бути лідером або отримати престиж, прагнення бути в центрі уваги, бажання отримати тільки заохочення. В н у т р і ш н і м о т и в и навчально-пізнавальної діяльності відносно структури навчальних мотивів можна класифікувати за двома групами: перша – пізнавальні мотиви, що закладені в самій навчально-пізнавальній діяльності, ґрунтуються на інтересі воїнів до змісту військово-професійної діяльності та процесу пізнавальних дій; друга – мотиви досягнення, в основі яких, за Д. Аткинсоном лежить прагнення до успіху і уникнення невдач. Тому головною проблемою для воїна у військово-дидактичному процесі повинно бути не отримання високих оцінок (мотивація досягнення), а система глибоких, міцних і всебічних військово-професійних знань, навичок і вмій, всебічного і гармонійного розвитку власної особистості. Лише розвиток пізнавальної чи внутрішньої мотивації учіння забезпечує поступове просування воїнів уперед, бо відбувається зсув зовнішнього мотиву на мету учіння. Ситуація ускладнюється тим, що в курсантів різні навчально-пізнавальні можливості і різна мотивація до військової служби, а характер викладання навчального матеріалу є однаковим для всіх і, майже, не враховує індивідуально-психічних особливостей воїнів, наявність мотивації до навчання. Тому виникає суперечність між колективною формою навчально-пізнавальної діяльності курсантів та їх індивідуально-психічними можливостями і здібностями, що зумовлює необхідність глибокого знання і врахування педагогом індивідуально-психічних особливостей курсантів, нахилів, здібностей, стану здоров'я, особливостей розвитку психічних пізнавальних процесів, соціального оточення, кола інтересів, майбутніх планів, життєвих настанов тощо [7].

Таким чином на мотиваційну сферу воїнів значно впливають ряд факторів, якими

насичений військово-дидактичний процес. Тому виникає суперечність між формою навчально-пізнавальної діяльності курсантів і їх індивідуально-психічними можливостями і здібностями. Вона виражається у протиріччях між особистісними потребами курсанта та умовами їх задоволення у військово-дидактичному процесі, між необхідністю цілісного формування особистості воїна і рівнем розвитку його індивідуально-психічних властивостей, зокрема, військово-професійною спрямованістю, рівнем розвитку провідних рис характеру, спеціальних здібностей тощо. Всі ці фактори закладають підвалини до зміни мотивації до навчальної діяльності у курсантів в процесі становлення їх особистості у військово-дидактичному процесі та викликають певні труднощі при дослідженні мотиваційної сфери а також інтерпретації отриманих даних.

Л і т е р а т у р а :

1. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – СПб.: Питер, 2002. – 512 с.
2. Корольчук М.С. Психофізіологія діяльності / Підручник для студентів вищих навчальних закладів.- К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003.- 400 с.
3. Маслоу А. Мотивация и личность. – М., 1998. – 412с.
4. Немов Р.С. Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. – М.: Гуманит. изд. Центр “Владос”, 2001. – Кн.1: Общие основы психологии. – 688 с.
5. Ребер Артур. Большой толковый психологический словарь. – Т.1 (А-О); Т.2 (П-Я), 2001.
6. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. – М., 1986. – 356 с.
7. Ягупов В.В. Теорія та методика військового навчання: Монографія. – К: Тандем, 2000. – 380 с.

Аннотація

Стаття посвячена отличю мотивації к учебной деятельности студентов и курсантов высших учебных заведений. Рассмотрены основные контент-категории мотивации учебной деятельности, мотивы поступления в ВУЗ, факторы и условия, которые формируют у студентов позитивную мотивацию к обучению, а также представлена классификация мотивов учебной деятельности и условия ее существования, комплексности процесса подготовки воинов, возможные тенденции к изменениям, важности внешней мотивации на цели обучения у военных.

А. Л. Тимошенко, м. Київ

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Українське сьогодення відзначається бурхливим розвитком політичної, економічної та соціальної сфер життя. Відбуваються зміни у внутрішній та зовнішній політиці, культурі, духовності. Сучасний період характеризується високими темпами розвитку засобів масових комунікацій, технологічною революцією, національним відродженням і глобальними екологічними катастрофами. У таких соціокультурних умовах важливе місце відводиться проблемі прищеплення особистості такої системи цінностей, яка б відповідала загально визнаним стандартам гуманізму.

Саме тому актуальним є питання системного підходу до аналізу форм, засобів та методів соціалізації української молоді та формуванні у неї такої поведінки, яка б відповідала суспільним нормам та відзначалася ознаками позитивної спрямованості. Формування такої поведінки тісно пов'язане з процесом успішної соціалізації молоді, адже, як зазначає українська дослідниця Н. М. Лавриченко, „позитивно-зорієнтована соціалізація особистості сприяє соціальному розвитку, самовдосконаленню та